

Vesna Leskošek

POMEN DRUŽBENIH GIBANJ ZA SOCIALNO DELO

UVOD

Družbena gibanja so ena od oblik izražanja kolektivnega glasu, ki ima dolgo in pestro zgodovino. Raznovrstnosti v družbi (življenjski slogi, spolne identitete, etničnost ipd.) so pomembne za družbeno participacijo, saj so ljudje aktivno udeleženi le, če so med seboj enakovredni in njihovi statusi niso ovire za aktivnost. Viri družbenih razlik (razen razreda) so zato pomembna podlaga za politično akcijo. Spremembe lahko pridejo od zgoraj, od politikov ali političnih strank, v obliki ideološke mobilizacije. Lahko pa pridejo od spodaj, generirajo pa jih družbena gibanja, ki so drugačna oblika politične mobilizacije ter vir individualne in kolektivne identitete (Bilton *et al.* 1996).

Gibanja imajo svoje značilnosti in načine delovanja in po njih se razlikujejo od drugih oblik javnega delovanja, kot so politične stranke, nevladne organizacije, skupnostne pobude ali državne institucije. Za gibanja je značilno kolektivno vedênje, delujejo na način kolektivnih akcij, so politična, delujejo zunaj institucionalnih državnih struktur, sposobna so mobilizirati velike množice, vendar ne delujejo na enoten način. Med seboj se razlikujejo po oblikah organiziranosti, načinih vodenja, po načinih delovanja, namenih, ciljnih, trajnosti delovanja in končnih rezultatih.

Kolektivne akcije za izražanje nasprotovanja družbenemu redu so se pojavljale že pred francosko in rusko revolucijo in jih lahko prepoznamo v uporuh proti moči prevladujočih institucij (Snow *et al.* 2004: 3). Religijska gibanja, kot so skakači, bičarji, mučenci, metači, prekrščevalci in novi štiftarji, so nastajala zaradi nezadovoljstva s

takratno Rimskokatoliško cerkvijo, ki je pridigala skromnost, pokornost in vzdržnost, sama pa se je pehala za premoženjem in živila razvratno. Tako je nastalo tudi reformacijsko gibanje in v temelju spremenilo cerkveni red (Lenard 1922, Rozman 1926). Tudi kmečki upori so pomemben del slovenske zgodovine. Kmetje so se uprli fevdalnemu družbenemu redu, ki je temeljil na absolutni moči aristokracije in je povzročal bedo, ponižanje in smrti kmečkerega prebivalstva (Koropec 1975). Osemnajsto in devetnajsto stoletje sta čas narodnih gibanj in poskusov ločitve od Avsto-Ogarske, 20. stoletje pa je prineslo feministično, mirovno, delavsko, ekološko in druga osvobodilna gibanja, ki so pomembno vplivala na družbeno dogajanje in na razvoj demokracij povsod po svetu. V zadnjih desetletjih govorimo o novih družbenih gibanjih; spoprijemajo se z zelo spremenjenim svetovnim redom, z novo globalno, nacionalno in lokalno bio- in geopolitiko¹.

V članku se bom osredotočila na te značilnosti družbenih gibanj, ki so sicer pogosto teoretizirane, vendar so redko povezane s socialnim delom. Zanima me, zakaj so gibanja oblika delovanja, ki spremlja socialno delo že od začetka, ko je na pojav socialnega dela odločilno vplivalo delavsko in feministično gibanje, in kakšno mesto ima aktivizem v socialnem delu.

¹ Izraz biopolitika uporabljam v Foucaultovem pomenu kot moč državne oblasti za obvladovanje fizičnih in političnih teles populacije. Geopolitiko uporabljam v tradicionalnem pomenu povezave med politično močjo in geografskim območjem; to ni zgolj teritorialno, temveč gre za evolucijo raznovrstnosti območij, ki so rezultat človekovega delovanja.

TEŽAVE Z DEFINIRANJEM

Touraine (1977, 1981) poudarja pomen, ki ga sodobne družbe dajejo aktivizmu za dosego nekih ciljev. Meni, da so sodobne družbe označene z zgodovinskostjo (*historicity*). To je pogled, po katerem znanje o družbenem napredku uporabljamo zato, da se preoblikujejo družbene razmere naše eksistence. Na primer, znanje o neenakostih lahko sproži gibanje za človekove pravice, ki zagotavljajo dostojno življenje vsem ljudem. Touraine meni, da družbena gibanja niso neracionalni odgovori na neenakosti, saj razvijajo poglede, prepričanja o naravi teh neenakosti in iščejo odgovore, kako jih premagati. (Cf. Giddens 1993: 645)

Družbena gibanja so fluidna tvorba s številnimi pojavnimi oblikami, zato so opredeljena večinoma zelo ohlapno (*op. cit.*: 642). Termin je najprej uporabil Henri de Saint-Simon v Franciji ob prelomu iz 18. v 19. stoletje, da bi označil gibanja družbenih protestov, ki so se pojavila v Franciji in so se pozneje razširila v druge države. Pojavili so se novi politični akterji, ki so se upirali obstoječemu stanju, tako so družbena gibanja postala ključen element žive demokracije (Marshall 1994: 489).

Zaradi raznovrstnosti in fluidnosti družbenih gibanj mora biti definicija široka, da zajame vse pojavne oblike. Obstaja konsenz o osnovnem namenu gibanj, in sicer gre za organiziran poskus pomembnega števila ljudi, da spremenijo (ali se upirajo spremembi) določen vidik družbe (*op. cit.*: 94) ali družbo v celoti.

Največji poudarek gibanj je na aktivizmu pri doseganju ciljev (Giddens 1993: 645). Gre za kolektivno delovanje, da bi ustvarili in zagovarjali skupni interes ali branili skupni cilj s kolektivno akcijo in zunaj sfere vzpostavljenih institucij. Delujejo zunaj regularnih političnih kanalov družbe, vendar lahko kot interesne skupine posežejo globoko na področje politične moči (*op. cit.*: 642).

Blumer trdi, da gre pri gibanjih za vzpostavljanje novega načina življenja. Izhaja iz prepričanja, da gibanja nastajajo zaradi postopnih in splošno razširjenih sprememb v vrednotah, ki jih imenuje »kulturni premiki« (Blumer 1995: 60). Gre za splošne premike v idejah ljudi o samih sebi, o njihovih pravicah

in življenjskih razmerah. Sčasoma lahko veliko ljudi razvije nove poglede na to, do kakšne življenjske ravni so upravičeni. Nastaja potreba po novem setu vrednot, te pa vplivajo na to, kako ljudje gledajo na lastno življenje. Primeri so npr. nove vrednote zdravja, svobodno izobraževanje, emancipacija žensk, novi pogledi na otroke, na znanost in znanstvena spoznanja. Zgodi se, da novo razumevanje samih sebe ne ustreza več dejanskemu življenju. Ljudje pridobijo nove poglede, interese in postanejo občutljivejši, zato lahko doživljajo nezadovoljstvo na področjih, na katerih ga prej niso (*op. cit.*). Vendar se gibanja vzpostavljajo ne le za pridobivanje nečesa novega, temveč tudi za obrambo standardov življenja, ki so jih ljudje že imeli, pa jih zaradi različnih razlogov lahko izgubijo – to je relevantno predvsem za zdajšnji čas.

Družbeno gibanje se lahko pojavi brez posebnega povoda. Lahko povzroči napetosti in se ne le odziva nanje (Giddens 1993: 642). Kriesi (*et al.* 1995) pojasnjuje pojav novih družbenih gibanj kot zvezo s postopno, toda temeljito transformacijo konfliktnih struktur sodobnih družb, ki marginalizirajo (ali ignorirajo) stara družbena razlikovanja ali pa povzročajo, da postanejo nerelevantna. Pojav novih družbenih gibanj zato lahko pomeni novo fazo moderne ali pa celo kvalitativni preskok onstran modernosti.

Heberle (1995) pravi, da je nastanek družbenega gibanja znak nesoglasja z obstoječim družbenim redom. Družbeni red je mogoč, ko osnovne vrednote in temeljne norme sprejemajo vse skupine, in če določene vrednote in kode spoštujejo tudi tisti, ki jih ne jemljejo za svoje. Družbena gibanja lahko torej pod določenimi pogoji predstavljajo nevarnost za družbeni red. Če dominantna manjšina na oblasti ne želi sprejeti sprememb, se bodo te morale zgoditi z akcijo drugih skupin, ki se povežejo in tako nastane družbeno gibanje. V takšnih situacijah družbena gibanja z mobilizacijo množic varujejo družbo pred razpadom, ker se borijo za družbene spremembe, ki so v korist vseh. Represija lahko povzroči zgolj visoko stopnjo konformnega vedenja ali konflikt, ki lahko preide v nasilje, celo vojne. Konflikt je družbenim

gibanjem imanenten in je gonilo napredka, vprašanje je le, kako se manifestira, kako ga razume oblast. V družbah, v katerih gre za močan občutek skupnosti, oblast ne razume svobodnega in javnega izražanja različnih mnenj kot nevarnega za družbeni red, če so nosilci različnih mnenj pripravljeni poslušati in pošteno razpravljati (Heberle 1995).

Podobno lahko obstaja več družbenih gibanj znotraj iste države. Vendar le, če se spoštujejo kot člani širše družbe in so med seboj pripravljene razpravljati in iskati skupne rešitve. To je možno toliko časa, dokler se politična akcija razume kot sredstvo in ne kot cilj (Heberle 1995).

ZNAČILNOSTI DRUŽBENIH GIBANJ

Neil Smelser (1963) razlikuje šest pogojev za nastanek kolektivne akcije na splošno in za družbena gibanja posebej (*cf.* Giddens 1993: 643–647):

1. Strukturna koristnost (posledičnost, uporabnost) se nanaša na splošne družbene razmere, ki omogočajo ali ovirajo oblikovanje različnih družbenih gibanj.
2. Strukturne napetosti se nanašajo na napetosti, ki ustvarjajo konfliktno interese v družbi. Negotovost, anksioznost, dvoumnosti ali neposredni spopadi zagovornikov različnih ciljev so izrazi takšnih napetosti. Viri napetosti so lahko splošni ali pa specifični za določeno situacijo.
3. Generalizirana prepričanja: družbena gibanja se ne razvijejo preprosto kot odzivi na anksioznost ali sovražnost. Oblikuje jih vpliv različnih ideologij, ki ustvarjajo nasprotovanja in stiske. Ideologije predlagajo izhodišča za akcije, ki naj bi odstranile ta nasprotovanja in stiske.
4. Povodi so dogodki ali incidenti, ki sprožijo direktno akcijo tistih, ki so vključeni v gibanje.
5. Če kombiniramo te štiri pogoje, lahko povzročijo tudi cestne nemire ali izbruhe nasilja (kaotično vedenje), ne sprožijo pa nujno oblikovanja družbenega gibanja. Obstajati mora koordinativna skupina, ki nastane, da bi vodila ali spodbudila akcijo. Da bi družbeno gibanje lahko obstajalo, so potrebni vodstvo

in sredstva za redno komunikacijo med udeleženci, potrebna je tudi oblika financiranja in materialnih sredstev.

6. Način, na katerega družbeno gibanje obstoja ali se razvija, je zelo odvisen od delovanja družbenega nadzora. Vladajoče avtoritete lahko intervenirajo z uporabo nasilja in postavljanjem ovir, to pa je pogosto spodbuda za nastanek družbenih gibanj.

Raznovrstnost gibanj se kaže tudi v njihovi organiziranosti in strukturiranosti. Večinoma imajo obliko organizacije in stopnjo kontinuitete, ki sta značilni predvsem za dalj časa trajajoča gibanja. Feminizem, na primer, je gibanje, ki ima več kot stoletje dolgo tradicijo in je strukturirano, vendar še vedno tudi gibanje za družbene spremembe, ker so cilji gibanja v velikem delu sveta neuresničeni. Gibanja lahko delujejo tako, da so organizirana v manjše organizacije z različno stopnjo samostojnosti, redkeje pa se obstoječe organizacije formirajo v gibanje. (*Op. cit.*: 642).

Pogosteje namenoma nasprotujejo že vzpostavljenim organizacijam, včasih pa so v nasprotju z drugimi gibanji, ki se zavzemajo za nasprotujoče spremembe. Tak primer bi lahko bili gibanje za spremembe družinskega zakonika (o njih smo leta 2012 glasovali na referendumu) in gibanje proti tem spremembam. Trčili sta se dve gibanji, ki sta imeli povsem nasprotujoča cilja. Eno je spremembe zahtevalo, drugo pa jih je preprečevalo, da bi ohranili tradicionalno razumevanje družine v skladu z verskimi prepričanji članov in članic gibanja. Gibanje proti spremembam družinskega zakonika je bilo tesno povezano z Rimskokatoliško cerkvijo in nekaterimi političnimi strankami. To je dober primer za opis naslednje značilnosti gibanj. Giddens (*ibid.*) navaja, da so meje med družbenimi gibanji in formalnimi organizacijami včasih zabrisane. Ni jih vedno mogoče ločiti od interesnih skupin ali skupin pritiska. Tako bi lahko celo podvomili o uvrstitvi nasprotnikov družinskega zakonika v gibanja, saj so prej delovali kot interesna skupina, ki se je oblikovala proti spremembi in pri tem bolj kot s splošno javnostjo ustvarila koalicijo z versko institucijo in političnimi strankami.

Nekatera gibanja delujejo v zakonskih okvirih držav, druga so ilegalna ali podzemna

skupine (*ibid.*). Včasih so bile stavke delavcev ilegalne, sčasoma pa je delavsko gibanje doseglo spremembe zakonodaje in s tem tudi legalen položaj sindikatov. Čeprav se moramo zavedati, da se tudi v sedanjem času nenehno srečujemo s poskusi diskreditacije delavskega gibanja in sejanja dvoma o legalnosti njegovega delovanja. Dosežene pravice torej niso zagotovljene za vedno, vedno znova jih je treba zahtevati in ohranjati doseženo.

Cilji so lahko zelo preprosti ali pa globalni. Pod širokim okriljem družbenega gibanja lahko delujejo manjše organizacije, ki lahko delujejo zelo neodvisno in včasih povzročajo zmedo ali konflikte v samem gibanju (Marshall 1994: 490). Navadno si določijo cilje in oblikujejo interese, vedno pa imajo stališča in ideje, čemu nasprotujejo. Družbena gibanja so ne le spontan odziv na neenakosti in krivice, temveč razvijajo poglede in strategije, kako bi jih premagali (Giddens 1993: 642–648).

Družbena gibanja motivacijsko moč dobivajo na eni strani iz obstoječih oblik življenja in na drugi strani iz želja in upanj po novi obliki oz. načinu življenja. Na začetku so družbena gibanja slabo organizirana in amorfna, kolektivno vedenje je preprosto in mehanizmi interakcije so elementarni in spontani. Ko se gibanje razvija, začne prevzemati značilnosti družbe. Prevzame organizacijo in obliko, telo navad in tradicij, vzpostavi vodstvo, opravi delitev dela, določi družbena pravila in vrednote, skratka, razvije kulturo, socialno organizacijo in nove sheme življenja (Blumer 1995: 61–63).

Gibanja lahko delimo na splošna in specifična. Splošna so neorganizirana, imajo splošen cilj (npr. večja pravičnost), nimajo jasnega članstva, nihče jih ne vodi. Splošna gibanja so občasna, dobijo polet v določenem trenutku in ga potem izgubijo. Na določenem področju zmagajo, na drugem izgubijo. Napredek po navadi ni sorazmeren z vloženo energijo. Primer splošnega gibanja je gibanje za alterglobalizacijo. Bilo je zelo aktivno od začetka novega tisočletja, vendar ne ves čas enako intenzivno. Danes ga skorajda ni zaznati na globalni ravni, vendar so se iz tega širokega gibanja generirale množice manjših, bolj lokalnih skupin in zdaj

delujejo bolj na ravni nacionalnih držav, čeprav so med seboj dobro povezane.

Specifična družbena gibanja imajo bolj definiran cilj, znano in sprejeto vodstvo, organizacijo in strukturo in «zavest o nas», skupne vrednote, filozofijo in pričakovanja (*op. cit.*: 63). Za člane so značilne lojalnost, medsebojna povezanost in tudi delitev dela. Vse to razvijejo v daljšem času in ne takoj po nastanku, zato se njihove značilnosti razlikujejo glede na čas trajanja. Imajo različna obdobja (*op. cit.*: 65–74):

1. Agitacijsko (motivacijsko) obdobje: najpomembnejše je na začetku gibanja, ker opozarja na svoj namen in cilj ter želi pridobiti čim več privrženck in privržencev, ker je množičnost ključna. Namen je tudi prebuditi interes ljudi in jih aktivirati, da bi razmišljali o zahtevah in se zanje zavzemali.
2. Razvoj skupnega duha (*esprit de corps*): gre predvsem za občutek pripadnosti, da smo povezani z drugimi, s katerimi se bojujemo za prave ideje v skupnem boju. Ustvarjata se tovarištvo ter občutek sprejetosti in sproščenosti kot nasprotje občutjem tujosti, odtujenosti in nepremostljive drugačnosti, ki so značilna za sedanji čas individualizma. Gre za medsebojno navdihovanje in spodbujanje, saj omogočata skupno akcijo.
3. Razvoj skupne morale: gre za ustvarjanje skupne volje in vzdržnosti kolektivne akcije; skupna morala utrjuje pripadnost in zagotavlja delovanje gibanja. Morala temelji na treh vrstah prepričanj: na prepričanju o vrlini samega namena gibanja, da bo dosežen cilj izboljšal, kar je nepravičnega, napačnega, zlorabljaljovega. Potem je pomembno verjetni, da bo cilj zagotovo dosežen, ker gre za pravično gibanje, ki ni sebično in je zato moralno samo po sebi. Če pravica obstaja, potem bo gibanje zmagalo, čeprav se bo moralo zagrizeno bojevati. Zadnje je prepričanje, da ima gibanje poslanstvo. Ovire so zato spodbude za nadaljevanje in dodajanje novega zagona gibanjem.
4. Razvoj ideologije: da bi se gibanje lahko upiralo kritikam od zunaj, mora razviti svojo ideologijo. To sestavlja najprej sklop kritik in nasprotovanj obstoječim razmeram, potem oblikuje zahteve, ideje in doktrine (tudi mite

in utopije) o tem, kako bi moralo biti. Razviti mora tudi vrsto argumentov in predpostavk, s katerimi zavrača in odbija kritike in s katerimi opravičuje svoj obstoj. Razviti mora vrsto prepričanj o svojem delovanju, taktiki, politiki delovanja in praktičnih organizacijskih zadevah, ki so drugačne od prevladujočih, institucionalnih načinov delovanja.

5. Razvoj strategij delovanja: te se osredotočajo na pridobivanje privrženck in privržencev, na načine, kako jih ohraniti in na doseganje ciljev. Taktike se vedno prilagajajo specifičnim ciljem gibanja, pa tudi situaciji, v kateri se odvija. Zato ne gre pričakovati, da se bodo taktike, ki so jih uporabili nekje drugje, izkazale za uspešne v povsem drugačnem okolju.

TIPOLOGIJA DRUŽBENIH GIBANJ

Zgodnja tipologija družbenih gibanj, ki jo je razvil David F. Aberle, razvršča družbena gibanja v dve skupini glede na (cf. Marshall 1994: 94):

1. fokus spremembe, ki jo želimo doseči (družba ali posameznik),
2. količino spremembe (delna ali v celoti).

Iz te klasifikacije so nastale štiri kategorije gibanj (Giddens 1993: 643):

1. transformativna gibanja imajo cilj preoblikovati celotno družbo,
2. formativna imajo namen spremeniti le omejen del obstoječega družbenega reda,
3. odrešilna želijo ljudi voditi stran od koruptivnega načina življenja,
4. alternativna želijo spremeniti le določeno navado posameznega člana.

Prvi dve se nanašata na spremembe družbe, drugi dve pa na spremembe vedénja posameznika.

Blumer (1995: 74–83) klasificira gibanja v te sklope:

Reformno (tudi sistemsko) in revolucijsko (antisistemsko) gibanje delujeta za spremembo družbenega reda in institucij. Obe sta dolgoročni. Razlikujeta se v pomembnosti ciljev: reformna se nanašajo na specifično fazo ali določeno področje obstoječega družbenega reda. Revolucionarna želijo spremeniti celoten družbeni red. Iz tega sledi razlika v prednostnem

polju napada. Reformisti sprejemajo osnovne predpostavke družbenega reda, v katerem delujejo, revolucionarji pa ne. Tretja značilnost je v tem, da lahko reformistična gibanja uživajo večji ugled, ker ne zamajajo temeljev družbe, ampak prikažejo kot problematičen le del in tako sebe vzpostavijo kot moralne subjekte s pravičnimi cilji (npr. ekološka gibanja). Pri tem lahko dobijo podporo obstoječega institucionalnega sistema družbe. Nasprotno pa revolucionarna gibanja naletijo na odpor institucij, proti katerim se bojujejo. Ne le, da doživijo odpor institucij, tudi sami jih ne želijo uporabljati, zato je njihovo delovanje precej oteženo. Iz tega izhaja naslednja razlika, ki se nanaša na različne taktike in poti delovanja. Reformna gibanja želijo vplivati na javno mnenje o področju svojega boja, revolucionarna pa želijo ljudi spreobrniti, da bi lahko postala bolj množična. Zato se reformna gibanja ne trudijo krepiti zapostavljenih, zatiranih skupin ljudi, čeprav je lahko točka boja prav njihov položaj, temveč svoje delovanje usmerijo v pridobivanje simpatij srednjega razreda, ki ima več družbene moči, zato je lahko pričakovati večje uspehe. Revolucionarna gibanja pa želijo pridobiti v svoje vrste prav zatirane, zapostavljene, zato so ta gibanja po navadi gibanja nižjega ali delavskega razreda. Reformno in revolucionarno gibanje se torej razlikujeta v svojih funkcijah. Prvo se osredotoča na spremembo partikularnih vrednot, ki se nanašajo na izpostavljeni problem, revolucionarna gibanja pa se osredotočajo na ustvarjanje močne in nekompromisne skupine, ki bo zastopala precej drugačne vrednote.

Ekspresivna gibanja ne želijo sprememb družbenega reda ali sprememb v institucijah. Gre za ekspresivno vedénje, ki lahko vpliva na posameznike ali na značaj družbenega reda. Takšna so npr. verska in modna gibanja. Prva imajo za cilj spreobrnitev ljudi, da bi pripadali določeni religiji. Druga se ne nanašajo na modno industrijo, temveč na navade, ki so značilne za določene elite in jih ta elita želi ohraniti, da se lahko razlikuje od drugih. Primer so lahko navade meščanstva, ki jih posnemajo malomeščani, da bi se približali zgornjemu sloju. Vendar meščanstvo te navade opusti, ker ne zagotavljajo več razlikovanja, in ustvari

nove navade, ki znova vzpostavijo hierarhijo. Modna gibanja nimajo nobene povezave s prej omenjenimi gibanji, saj jih ne zanima niti sprememba javnega mnenja, niti pridobivanje simpatizerjev, niti ustvarjanje skupnega duha ali morale. Vendar pa so ta gibanja pomembna, ker vzdržujejo družbeni red, ustvarjajo poglede na kulturo in tako vplivajo na vedénja ljudi.

Oživitvena (preporodna) in nacionalistična gibanja imajo mešan značaj. V prvih ljudje idealizirajo preteklost, ohranjajo to idealistično sliko preteklosti in želijo sodobno življenje oblikovati po svojih idealiziranih podobah. Po navadi so odziv na frustriranost, na izgubo samospoštovanja. Ker sedanost ali prihodnost ne zagotavlja, da bodo živeli dostojno življenje, se vračajo v preteklost, a ta je popačena, idealizirana. Imajo skorajda religiozen značaj. Tudi pri nacionalističnih gibanjih je preteklost poveljevana. Samospoštovanje želijo povrniti z navezavo na skupino, s katero se identificirajo, v našem primeru na narod. Skupino idealizirajo in vzpostavljajo tako, da ustvarijo hierarhično razliko do tistih, ki po njihovem mnenju ne sodijo v to skupino. Druge razvrednotijo, da določijo lastno vrednost.

GIBANJA IN FORMALNE INSTITUCIJE ALI POLITIČNE STRANKE

Eno pomembnejših izhodišč pri preučevanju družbenih gibanj je vprašanje razmerja do političnih strank in prevladujočih političnih institucij države. Vrcan in Pavlovič v uvodu knjige Alaina Touraina *Sociologija društvenih pokreta* (1983: 10) navedeta primerjalne razlike med gibanji in strankami. Stranke so bolj čvrsto organizirane, imajo stalno članstvo, ki ga lahko identificiramo. Pripadati gibanju pomeni imeti iste poglede in doktrine, to izražati v političnih razpravah in biti pripravljen občasno udeležiti se aktivnosti. V nasprotju s političnimi strankami, ki so neposredno angažirane v boju za oblast, deluje gibanje na bolj difuzni ravni. Uspešno gibanje deluje tako, da ustvarja razmere za spremembo politike ali režima tako, da delno ali v celoti problematizira legitimnost obstoječega političnega sistema in ustvarja ozračje za različna mišljenja in alternative.

Gibanja so podobna strankam v tem, da si gibanja prizadevajo iz sebe ustvariti vsaj eno ali več političnih organizacij ali pa zavzeti ali preoblikovati eno od obstoječih političnih institucij, da bi bila njihova politična akcija učinkovitejša. Uspeh družbenih gibanj je odvisen od dveh dejavnikov:

- od sposobnosti, da oblikuje idejno platformo, ki bi povečala navdušenje in politično aktivnost množic;
- od sposobnosti gibanja, da ustvari politične instrumente (organizacije) za uresničenje svojih ciljev.

Torej ima družbeno gibanje poleg boja za družbene spremembe tudi svojevrsten odnos do oblasti. Bottomore (cf. Vrcan, Pavlovič 1983: 11) razlikuje tri faze v razvoju družbenih gibanj:

1. V prvi fazi so družbena gibanja edino učinkovito sredstvo za izražanje prizadevanja za družbene spremembe (to je obdobje boja za osnovne človekove pravice).
2. Druga faza nastane, ko dosežki reprezentativne demokracije, občā in enaka volilna pravica, svobodne volitve ipd. lahko povzročijo zmanjšanje pomembnosti politične akcije mimo formalne institucionalne sfere.

3. Tretjo fazo označuje značilno povečanje družbenih gibanj kot bolj ali manj trajne oblike političnega življenja v zahodnih demokracijah.

Odnos med političnimi strankami in družbenimi gibanji je kompleksna tema in je ni preprosto razumeti. Za primer lahko vzamemo zdajšnji politični trenutek v Sloveniji. Ljudstvo se je prebudilo in postalo bolj politično v smislu zahtev in pričakovanj. Bolj ali manj spontano vstajniško gibanje se je sicer res zanetilo s pomočjo družbenih omrežij, vendar je postalo živo in dejavno v realnem življenju, na ulicah in pred stavbami, ki simbolizirajo družbeno moč. Po dobrega pol leta delovanja je eno najpomembnejših vprašanj odnos do oblasti in moči. Od faze agitacije prek artikulacije nasprotovanj in pozneje zahtev je zdaj čas prepoznavanja difuznosti in raznovrstnosti gibanja, ki sega vse od popolnega zavračanja družbene strukture in revolucionarnih idej do razmisleka o oblikovanju več političnih strank, ki se bodo pomerile v boju za oblast.

Pokazalo pa se je tudi, da za zdaj vse te različne skupine z zelo raznovrstnimi političnimi zahtevami in predlogi lahko delujejo skupaj brez večjih konfliktov na osebni ravni. Pokazalo pa se je tudi, da protestno gibanje ne sklepa zavezništev s prevladujočimi političnimi akterji, temveč ustvarja svoje, ker meni, da niso kontaminirani s koruptivnimi omrežji in ne s skrajno liberalnimi ali neoklasičnimi političnimi ideologijami. Gre torej za vprašanje, ali spreminjati sistem do zunaj ali od znotraj. Ali vstopiti v parlament in zagotoviti novo politično kulturo ali ostali zunaj in zahtevati spremembe od plačanih politikov in političark? Verjetno se gibanje glede teh vprašanj ne bo poenotilo, a to ni nič tragičnega, dokler lahko sprejema notranje različnosti in deluje skupaj za skupne cilje.

ŽENSKO GIBANJE

Feministično gibanje je imelo pomembno vlogo v razvoju socialnega dela, zato ga bom vzela za primer, kako gibanje vpliva na družbeno strukturo in s tem tudi na profesionalne doktrine. Povezavo bom pojasnila s pomočjo zgodovinskega razvoja gibanja, saj je preteklo dogajanje pomembno za razumevanje sedanjosti.

Začetki ženskega gibanja v svetu segajo v leto 1789, v čas francoske revolucije, ko so se ženske združevale za pridobitev pravic do izobraževanja, zaposlitve in politične participacije. Leta 1790 je Olympe de Gouges napisala Deklaracijo o pravicah žensk, temelječo na Deklaraciji pravic človeka/moža (man) in državljana, ki je bil glavni konstitucijski dokument revolucije. Pravice do svobodnega in enakopravnega državljanstva ne smejo biti omejene le na moške, je trdila de Gouges. Odgovor moških na njene zahteve je bil, da so jo leta 1793 usmrtili. Vladni odlok je ukinil ženske organizacije in klube. Vendar gibanja s tem niso mogli zatreti. (Cf. Giddens 1993: 182).

V 19. stoletju je bilo žensko gibanje najbolj razvito v ZDA in je bilo vzor gibanjem drugje. V letih od 1830 do 1850 je bilo zelo povezano z gibanjem proti suženjstvu. Ker pa ženske niso imele političnih pravic, niso mogle s svojimi

zahtevami proti suženjstvu vplivati na politiko. Ni jim bilo dovoljeno sodelovanje na Svetovni konvenciji proti suženjstvu v Londonu leta 1840 in to jih je spodbudilo, da so se bolj neposredno začele bojevati proti diskriminaciji žensk. Leta 1848 so napisale Deklaracijo svojega nazora (*Declaration of sentiments*) po vzoru Ameriške deklaracije neodvisnosti. Angleške sufražetke so podpisovale peticijo, ki je bila v angleškem parlamentu zavržena. Ustanovile so Nacionalno združenje za volilno pravico (*National Society for Women's Suffrage*). Gibanje je zajelo tudi Američanke in v prvih letih 20. stoletja je bilo veliko uličnih pohodov za pravico do glasovanja. Leta 1908 se je demonstracij v Londonu za žensko volilno pravico udeležilo pol milijona ljudi. Gibanje je medtem nastalo po vseh evropskih državah, na Novi Zelandiji in v Avstraliji. (Cf. Giddens 1993: 185.)

Maggie Humm (1992) meni, da se gibanje začne z zahtevami, ki jih je Mary Wollstonecraft napisala leta 1792 z naslovom *Potrjevanje pravic ženske (A Vindication of the Right of Woman)*. V besedilu je analizirala psihološko in ekonomsko škodo, ki je bila storjena ženskam s prisilno odvisnostjo od moških in izključenostjo iz javne sfere.

Feminizem prvega vala je torej trajal vse od prvih pobud pa do konca druge svetovne vojne, nekatere avtorice menijo, da vse do izdaje knjige *Drugi spol* Simone de Beauvoir. Prvi val ženskega gibanja se je ukvarjal z vprašanji, kot so enakopravnost in enakovrednost, materializem, ženski kolektivni in individualni, socialni in politični interesi in samoopredelitev. Ženske so verjele, da bodo postale polnopravne državljanke v spremenjeni mednarodni ureditvi, bojevale so se za enakopraven dostop do izobraževanja in služb, proti statusu, ki ga je imela ženska v zakonu in ga je pridobila s poroko. Feminizem prvega vala je ustvaril novo politično identiteto žensk in zmagal pri zahtevah po ženskih zakonskih pravicah in javnem delovanju. Boj za volilno pravico, pozneje za družinske prejemke, kontracepcijo, splav in socialne pravice je potekal ob poudarjanju tem, kot so domače delo, celotna organizacija materinstva, zaščitna zakonodaja in pravni status žensk.

In prav to so bile tudi teme boja slovenskih žensk. Čeprav na samem začetku gibanja ne moremo govoriti o množičnosti, pa ga ne moremo zanikati. Aktivistke so se uvrstile v gibanje, nekatere v emancipacijsko in druge v feministično, oboje pa so imele svoj odnos do ženskega vprašanja. Postavljale so ga, ker so hotele doseči družbene spremembe. In prav zato je ves čas šlo in gre še danes: za ustvarjanje takšnega javnega in družbenega življenja, ki bo omogočalo svobodo za samoopredeljevanje žensk. Takšne so bile njihove zahteve po svobodi, razpolaganju z lastnim telesom in lastno osebo, z bojem proti celibatu, za civilni zakon, razvezo ali proti vlogama gospodinj in mater, kot sta bili konceptualizirani v javni morali in njenih posledicah (Leskošek 2005).

ŽENSKO GIBANJE IN NASTANKI SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

Pred drugo svetovno vojno so v okviru ženskega gibanja potekale številne dejavnosti, ki jih lahko uvrstimo na področje socialnega dela. Dosedanje raziskovanje pokaže, da so sintagmo »socialno delo« pravič uporabile aktivistke slovenskega ženskega gibanja, ko so predstavljale kratke biografije dveh pomembnih začetnic socialnega dela, in sicer Alice Salomon in Jane Addams. Prvi prikaz dela Alice Salomon je izšel že leta 1912 v reviji *Slovenska žena*², vsebina pa se je nanašala na žensko gibanje v svetu. Drugi članek o Alice Salomon je napisala Angela Vode in je bil krajša biografija začetnice socialnega dela, objavljen pa je bil v reviji *Ženski svet* (1932/11: 309–312). Angela Vode je opisala Alice Salomon kot socialno delavko, ki je svoje življenje posvetila izobraževanju žensk. Zagovarjala je zaposlitev žensk in je bila ustanoviteljica izobraževanja za socialno delo. Bila je aktivna v ženskem gibanju in je bila prepričana, da bo gibanje uspešno le, če bo tesno povezano z vsakdanjim življenjem žensk, ne pa omejeno le na akademski diskurz o enakosti med spoloma. Gibanje bi se moralo osredotočiti na boj za socialne pravice žensk in na žensko delo. Dve leti pred tem je Angela Vode prav

tako v reviji *Ženski svet* (1930/11: 312–324) predstavila kratko biografijo Jane Addams, ene od začetnic socialnega dela v ZDA. Predstavila jo je kot osebo, ki je življenje posvetila revnim in drugim, ki so potrebovali pomoč. Bila je ustanoviteljica programa Hull-House.

Nekaj let pozneje je bila ustanovljena sekcija za socialno delo pri Jugoslovanski ženski zvezi. Aktivnosti so se nanašale tako na zahteve po družbenih spremembah kot na zahteve po individualiziranih servisih za ženske v stiski. Aktivnosti ženskega gibanja in sekcije za socialno delo lahko strnemo v šest sklopov zahtev (Leskošek 2005):

- namestitev ženske zdravnice za kožne bolezni (spolne bolezni),
- namestitev ženske policistke za delo z ženskami (predvsem prostitucija in nasilje),
- namestitev ženske sodnice na mladinskem sodišču (tudi pri razvezah in splavu, detomorih),
- pravice žensk do starostnega, invalidskega in bolezenskega zavarovanja,
- enakopravnost zakonskih in nezakonskih otrok,
- pravico do razveze, civilnega zakona in splava. Zahtevale so razvoj naslednjih socialnih služb:
- žensko ogrevalnico,
- ustanovitev zavetišča za gospodinjske pomočnice,
- prehranjevalne akcije za ženske in otroke,
- internat za osirotele otroke in tiste, ki so jih odvzeli staršem ali rejnikom,
- zavod za moralno ogroženo mladino (>moralno pokvarjeno< žensko mladino),
- ustanovitev ženske posvetovalnice za zakonske spore,
- azil za ženske brez zaposlitve in bivališča (kot preventiva proti prostituciji),
- domovi za brezposelne služkinje in delavke,
- skrb za kaznjenke po osvoboditvi (zaposlitev in izobrazba).

Organizirale so proteste:

- proti uzakonitvi minimalnih mezd, ki predvideva nižji minimum za ženske in uzakonja razliko v plačah,
- proti redukciji draginjskih doklad ženskam v državnih službah (poročenim, upokojenim, ki živijo pri starših),

² Revija je izhajala samo eno leto.

- proti zapiranju ženskih učiteljskih šol,
- za enako plačilo za enako delo moških in žensk.

Žensko gibanje na Slovenskem je bilo, sodeč po omenjenih akcijah, zahtevah in protestih, zelo politično in aktivistično in takšni so bili tudi začetki socialnega dela. Čeprav se po množičnosti ni moglo primerjati z gibanji drugod v zahodnem svetu, lahko najdemo številne podobnosti in ena od njih je tudi aktiven poseg v obstoječa družbena in spolna razmerja na področju socialnih, političnih, civilnih in ekonomskih pravic. Socialno delo, ki se je razvijalo v okviru ženskega gibanja v Nemčiji in ZDA, je prav tako delno nastajalo kot aktivistična in politična dejavnost, če ga povežemo s tradicijo Jane Addams. Sestavni del socialnega dela so bile zahteve po družbenih spremembah, zmanjševanju družbenih neenakosti in uvajanju socialnih pravic. Obe predstavljeni začetnici socialnega dela sta se opredelili tudi do dobrodelnosti in razliko definirali tako, da sta dobrodelnost povezovali z individualističnimi pristopi, za socialno delo pa sta zatrjevali, da mora biti kolektivistično, torej javno in zastopniško. Tako sta fokus problema predstavili iz zasebnosti v javnost, iz osebnih problemov ali problematičnih posameznikov v družbene probleme. Vzroke za težave ljudi sta torej videli v družbenih odnosih in ne v posameznikih. Na podlagi takšnega razumevanja sta zahtevali socialne pravice. V tem pogledu je bilo socialno delo na začetku inovativno in je iskalo odgovore na socialne stiske ljudi (Leskošek 2005).

SKLEP

Vendar nas zgodovina uči, da ima socialno delo različne izvore in le eden od njih je v družbenih gibanjih. Posledica tega so različna teoretska in praktična izhodišča socialnega dela. Socialno delo je navsezadnje eden od poklicev, ki je nastal, ko so v imenu humanizacije začeli podružbljati kazen tako, da so jo iz telesa prenesli na dušo (Foucault 1984).

Za socialno delo, še zlasti za prakso socialnega dela, je to pomenilo uvrstitev v institucije družbenega nadzora in imetnice moči za poseganje v življenja ljudi. Za tradicionalno

socialno delo je bilo namreč značilno prilagajanje posameznikov družbenim normam in pričakovanjem. V desetletjih razvoja socialnega dela so se razvijale doktrine, metode in tehnike, ki so učile moč uporabljati, ne da bi škodili ljudem, potem moč deliti in nazadnje moč prenašati k ljudem, da bodo lahko obdržali ali znova pridobili nadzor nad lastnim življenjskim potekom.

Konflikt dvojnega mandata (med nadzorom in podporo) se pojavi, ko je socialno delo vključeno v regulacijo vedénja, ki temelji na prepričanjih o deviantni naravi posameznikov. Zdajšnja socialna politika v veliki meri izhaja iz takšnih prepričanj. To se kaže tako v sedanji zakonodaji (npr. o socialnovarstvenih prejemkih, o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev in načrtih za spremembe na področju socialnovarstvenih dejavnostih) kot v praksi socialnovarstvenih služb, v katerih so večinoma zaposleni socialni delavci in delavke. Politike seveda vplivajo na prakse, zato so v zdajšnjem času občutne razlike med doktrinami in praksami socialnega dela. To je povzročilo nov vznik idej o radikalnem socialnem delu, ki je osredotočeno predvsem na družbene spremembe.

Aktivizem, uporništvo, opozarjanje na nevarnosti sprememb in povezovanje v različne skupnosti – vse to je omogočilo, da nezadovoljne socialne delavke in delavci s pomočjo gibanja za socialno državo, ki pomeni predvsem zahteve po socialni pravičnosti in enakosti, pridobivajo dostop do javnosti in v njej o tem tudi spregovorijo. Družbena gibanja so za socialno delo pomembna, ker ponujajo prostor delovanja in omogočajo, da se sliši tiste, ki ne morejo (ali ne želijo) artikulirati svojega glasu prek drugih družbenih institucij, kot so parlament, združenja, državne institucije ali politične stranke. Naj omenim le skupino Vstajniških socialnih delavk (ustanovljeno jeseni 2012), ki poudarjajo intersekcionalnost več svojih statusov: so ženske, so v tem hipu večinoma brezposelne ali prekarno zaposlene in so socialne delavke. So nosilke vsaj štirih bolj ali manj deprivilegiranih statusov, ki jih sicer živijo na svojstvene načine, vendar s skupno izkušnjo učinkov nove socialne politike, ki jim je vzela službe, ljudi, s katerimi so delale,

pa večinoma pognala nazaj v institucije. Socialno delo razumejo kot aktivno zavzemanje za družbene spremembe, da bodo ljudje lahko živeli dostojno življenje v odprtih skupnostih po lastni izbiri. Aktivno zavzemanje pomeni izpostavljanje svojih teles v akcijah proti državnim institucijam, ki izvajajo politike poniževanja in izključevanja. Pri tem se zavedajo nevarnosti, ki jim grozijo (aretacije, denarne kazni), vendar so ovire le dodatni zagon za aktivizem. Gotovo gre za eno najradikalnejših skupin v zgodovini socialnega dela v Sloveniji.

V desetletjih razvoja socialnega dela v Sloveniji so se pojavile še druge aktivistične skupine. V zdajšnjem času je treba omeniti skupino, ki se zavzema za bolj direktno socialno delo, takšno, ki bi delovalo brez vmesnih institucij, in tudi za dezinstucionalizacijo. Boj za zapiranje institucij je na Slovenskem dolg in sega v osemdeseta leta 20. stoletja. Pomembno je omeniti feministično socialno delo, saj je pomembno vplivalo na doktrino socialnega dela na sploh in še posebej na področje nasilja nad ženskami, na razumevanje družine kot pluralne entitete in na področje dela z otroki in mladimi. Zelo pomembno aktivistično delo je opravila skupina za podporo izbrisanim; njen pomemben del so bile tudi socialne delavke kot ene prvih aktivistk na tem področju. Nadaljujemo lahko s kontinuiranim aktivizmom za izenačevanje pravic istospolno usmerjenih moških in žensk ter na področju podpore etničnim skupinam, kot so Rominje in Romi.

Zagotovo lahko trdimo, da ima aktivistično socialno delo v Sloveniji dolgo tradicijo, vendar moramo tudi ugotoviti, da nima veliko zagovornic in zagovornikov. Aktivistična tradicija socialnega dela je marginalizirana in ne privlači množic ali vsaj večjih skupin. Vendar pa je hkrati zaradi maloštevilnosti ne moremo zanemariti, saj so učinki aktivizma nesorazmerno veliki. Vidni so v spremembi kurikula za izobraževanje socialnih delavk in delavcev, v ozaveščenosti ljudi o pomenu socialne države, v vednosti o nasilju nad ženskami in v praksah, ki se razvijajo pri delu z nasiljem, v zavedanju o krivici, ki se je zgodila izbrisanim, in še bi lahko naštevali. Čeprav ni pričakovati, da se bo institucionalni sistem

države spremenil zaradi vstajniških socialnih delavk, je zagotovo pričakovati, da bo več ljudi razumelo zatiralske mehanizme in se jim znalo tudi postaviti po robu. To pa je temeljno poslanstvo socialnega dela, okrepiti ljudi, da bodo imeli vpliv na lastne življenjske poteke.

VIRI

- BILTON, T., BONNETT, K., JONES, P., SKINNER, D., Stanworth, M., Webster, A. (ur.) (1996), *Introductory sociology*. Houndmills: Macmillan Press Ltd.
- BLUMER, H. (1995), Social movements. V: Stanford, M. L. (ur.), *Social movements: critiques, concepts, case-studies*. London: Macmillan (60–84).
- FOUCAULT, M. (1984), *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- GIDDENS, A. (1993), *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- HEBERLE, R. (1995), Social movements and social order. V: Stanford, M. L. (ur.), *Social movements: critiques, concepts, case-studies*. London: Macmillan (49–60).
- HUMM, M. (ur.) (1992), *Modern feminisms: political, literary, cultural*. New York: Columbia University Press.
- KOROPEC, J. (1975), Slovenski puntarji med 1573 in 1635. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 46, 1: 12–43.
- KRIESI, H., KOOPMANS, R., DUWENDAK, J. W., GIUGNI, M. G. (1995), *New social movements in Western Europe: a comparative analysis*. London: University College London Press.
- LENARD, L. (1922), *Slovenska žena v dobi narodnega preporoda*. Maribor: Družba sv. Cirila in Metoda.
- LESKOŠEK, V. (2005), The role of the Slovenian women's movement in the development of social work : history of social work in Slovenia, 1900–1940. V: Schilde, K., Schulte, D. (ur.), *Need and care: glimpses into the beginning of the Eastern European professional care*. Opladen: Barbara Budrich Publishers.
- MARSHALL, G. (1994). *Oxford concise dictionary of sociology*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- ROZMAN, T. (1926), Slovenska žena v reformacijski dobi. V: Govekar M. (ur.), *Slovenska žena*. Ljubljana: Splošno Žensko društvo, Jugoslave Express Reclame Company.

- SMELSER, N. (1963), *Theory of collective behaviour*. New York: Free Press.
- SNOW, A. D., SOULE, A. S., KRIESI, H. (ur.) (2004), *The Blackwell companion to social movements*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- TOURAINÉ, A. (1977), *The self-production of society*. Chicago: University of Chicago Press.
- (1981), *The voice and the eye: an analysis of social movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VRCAN, S., PAVLOVIĆ, V. (1983), Ludi stvaraju svoju historiju. V: Touraine, A. (ur.), *Sociologija novih društvenih pokreta*. Beograd: Radnička Štampa.